

at der i antikken skulle være opstået en syntese mellem den græske "pagane" filosofi og kristendommen ikke kan stå for en nærmere prøvelse. Det andet er at vise, at antikkens kritik af kristendommen – i bogen især repræsenteret af Kelsos, Porfyrius og Julian Apostata – blev videreført af en lang række forfattere "in der Neuzeit", dvs. fra ca. 1500 til 1800. Mange af dem, ofte anonyme, var forfattere til den såkaldte *Littérature clandestine*, som forf. er en internationalt anerkendt forsker i. En af de mest bekendte, henholdsvis berygtede, repræsentanter for denne genre var den anonyme *Traité des trois imposteurs* (Moses, Jesus og Muhammed), som nu også foreligger på dansk, og som forf. selvfølgelig flere gange henviser til.

Bogens indledende kapitler I og II præsenterer og afgrænser feltet. Interessant er afsnittet "Schwierigkeiten mit der Spätantike": oplysningsfolkene kunne ikke rigtig finde sig til rette med kristendomskritikernes platonisme og nyplatonisme, men slog sig så til tåls med at tale om en "paganisme éclairé". I denne sammenhæng kunne jeg savne en omtale af den platonske og nyplatoniske forestilling om sjælens udødelighed, som de "neuzeitliche" religionskritikere bestandigt polemiserede imod, f.eks. i traktaten om de tre bedragere. Kap. III handler om religionskritikernes angreb på Bibelen: Moses var ikke forfatter til Mosebøgerne, forjættelserne i GT var ikke opfyldt i NT osv. I bogens største kap. IV følger så en detaljeret gennemgang af de senantikke og "tidlig moderne" (som vi vist efterhånden siger på dansk) angreb på de kristnes "blinde" tro uden understøttelse af fornuftige argumenter, på deres tro på undere, som strider mod naturens indretning, herunder selvfølgelig først og fremmest Jesu legemlige opstandelse, og endelig mod deres underkastelses- og ydmyghedsmoral. Til sidst rundes undersøgelsen af med et kort kap. V, hvor forf. der lejlighedsvis bogen igennem har afleveret hip til protestantiske teologer og eksegeter skriver, at hvis ikke teologien holder fast ved troen som frelsesbetingelse, ved Jesu opstandelses "Faktizität" og ved nådesbegrebets "Bedeutungskern", så kan han ikke se, "worin das christliche Profil einer derart transformierten Theologie bestehen könnte"! Bortset fra dette lidt banale statement er bogen, som det turde være fremgået, ikke ligefrem sengebords-læsning. Men for kirke- og dogmehistorikere og dyrkere af "intellectual history" rummer den en guldgrube af lærdom og skarpsindige iagttagelser. Og vore dages kristendomskritikere må for resten også gerne læse med!

Jens Glebe-Møller

Franz Posset

The Real Luther. A Friar at Erfurt & Wittenberg. Saint Louis: Concordia Publishing House 2011. 195 s. \$ 39,99.

Den tysk-amerikanske teolog Franz Posset, som ved siden af den hollandske teolog Theo Bell er en af de få nulevende katolske Luther-forskere, har udgi-

vet en række bøger og artikler om forbindelsen mellem Luther og Bernhard af Clairvaux. I 2003 kom bogen om Johann von Staupitz' rolle i reformationen, *The Front-Runner of the Catholic Reformation: The Life and Works of Johann von Staupitz*. Nærværende bog om "den virkelige Luther" er resultatet af års Luther-studier og en udløber af en forelæsning holdt på Marquette Universitetet i anledning af Melanchthon-året 2010. Titlen er en replik til tidligere fremstillinger af den historiske Luther, samt til Timothy Wengerts artikel, "Beyond Stereotypes: The Real Philip Melanchthon" fra 1997. Possets forsøg på at fremstille den virkelige Luther – hvis en sådan kan etableres 500 år efter Luthers levetid – bygger på Melanchthons rids over Luthers liv, som blev valgt til forord i andet bind af Luthers værker.

Posset har et økumeniske sigte med bogen, hvilket underbygges med en henvisning til den luthersk-katolske Fælleserklæring om retfærdiggørelseslæren som en fælles bekendelse og en beklagelse af manglende anerkendelse mellem katolske og lutherske Luther-forskere. Navnlig beklager Posset, der har arbejdet sammen med så navnkundige lutherske Luther-forskere som Heiko Obermann og Kenneth Hagen, at de nyeste forskningsresultater vedrørende Luthers forbindelse til Bernhard af Clairvaux i stor grad ignoreres i luthersk mainstream-forskning.

Bogen består af en introduktion og tre hoveddele om Luthers og Melanchthons forhold til den katolske arv, samt et appendiks med en ny kronologi over Luthers arbejde i årene 1501-1517. Posset lægger en historisk-kritisk metode frem som grundlag for sin fremstilling, og afviser med den Luthers bordtaler fra 1500-tallets slutning som kildemateriale, til fordel for Luthers egne tekster og Melanchthons Luther-biografi fra 1546. Dernæst beskriver han i anden del Melanchthons vej til Bernhard, mens tredje del gengiver Melanchthons Luther-biografi i engelsk oversættelse. Det er hensigten med bogen at rehabilitere Luther som en genuin teolog over for katolikker ved at punktere en af kontroverteologiens mest sejlivede myter, at Luther anstiftede oprør ved at sømme sine 95 teser på kirkedøren i Wittenberg. I den forstand vil Posset afdratisere Luthers reformhandling i forhold til katolske kritikere, men også af-heroisere det protestantiske Luther-billede.

I første hoveddel gennemgår han minutiøst tysk og latinsk ordlyd i Luthers og hans samtidiges gengivelser af begivenhederne i 1517 og 1518 for at påvise, at 1500-tallets hårde opgør ikke skyldtes Luther, men de historiske omstændigheder. Et hovedargument er, at Luther ikke slog 95 teser op på kirkedøren i Wittenberg, men sendte to breve med talepunkter (*propositiones* eller *positiones*) om aflad til sin ærkebiskop og sin biskop, hvoraf sidstnævnte finder hans *explanationes* (Luthers anden betegnelse) "gode katolske" synspunkter. Posset minder os om, at Luther fortryder spredningen af forslagene, og at reformationen ind til 1800-tallet fejres d. 25. juni, ikke d. 31. oktober. Ifølge med Bernhard Lohse afviser han, at trykningen af Luthers talepunkter påkalder sig Roms vrede. Posset opruller i stedet en årsagskæde, der i sidste instans – med spillere som Eck og Prierias, pavens

teolog – placerer skylden for fordømmelsen af Luther hos augustinerne ærkerivaler, dominikanerne.

Men Posset viser også, at Luther står i kontinuitet med katolsk lære i form af bl.a. Bernhards lære om retfærdiggørelsen af tro og nåde alene. Han peger på 1500-tallets veritable Bernhard-renaissance, hvor Bernhard-tekster (en del pseudepigrapher) dukkede op i et langt større antal end Augustin-fremstillinger, selv blandt augustinereremitterne. Især Bernhards kritik af pavens sammenblanding af det verdslige og det gejstlige regimente, *De consideratione*, samt en del af hans prædikener, navnlig den første til Bebudelsen, *De annunciatione*, med dens fremhævelse af syndens tilgivelse gennem Kristus og retfærdiggørelsen gennem tro, fik afgørende betydning for reformatorerne, og Luther selv henviser til dem flere gange gennem sin karriere.

Posset leverer en omfattende opdatering af litteraturen og gør forfriskende op med myter fra både katolsk og luthersk side. Med sin bemestring af latin, tysk og engelsk går han i kvalificeret diskussion med foreliggende kirkehistorisk Luther-forskning, især yngre og prominente tyske kirkehistorikere som Thomas Kaufmann og Volker Leppin, hvorved bogen nærmer sig et lille mesterværk. Den anbefales hermed varmt.

Else Marie Wiberg Pedersen

Christine Mundhenk (red.)

Melanchthons Briefwechsel, Band 12, Texte 3127-3420a (1543). Bearb. af Matthias Dall' Asta, Heidi Hein og Christine Mundhenk. Stuttgart-Bad Canstatt: Verlag frommann-holzboog 2011. 533s. € 284.

Selvom reformationstiden er en af de mest gennemforskede perioder i kirkehistorien, dukker der stadig hidtil utrykte breve og dokumenter op. Det bind, som indeholdt de såkaldte *Regesten* til Melanchthons brevveksling for året 1543, udkom for 33 år siden (*Melanchthons Briefwechsel Band 3, Regesten*, 1979). Det er derfor ikke mærkeligt, at nærværende tekstbind for året 1543 også kan offentliggøre nogle dokumenter, som ikke tidligere er blevet udgivet, eller som hidtil kun har foreligget i uddrag. Af de 311 dokumenter, som dette bind indeholder, drejer det sig om ikke færre end 32 stykker. Det har medført problemer med nummereringen, da tekstbindets numre gerne skulle svare til regestbindet, men det har man løst ved at supplere numrene de pågældende steder med bogstaverne a, b etc. For at få det hele til at gå op, har man dog også aftrykt fortalen til Luthers *Auslegung der Episteln*, stilet til fyrst Georg af Anhalt (nr. 3410), selvom man har fundet ud af, at det ikke er skrevet af Melanchthon – hvilket man antog i regestbindet – men af Caspar Cruciger!

Hovedtemaet i nærværende binds brevveksling er det dramatiske forsøg på at gennemføre en evangelisk reformation i Köln ærkestift. Melanchthon blev sendt til Bonn, hvor han arbejdede med sagen i næsten et halvt år, men